

УДК 349.9

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v1.2025.17>

А. О. Чайка

аспірант кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
Державного торговельно-економічного університету
orcid.org/0009-0007-1272-3539

НЕДОТРИМАННЯ ВИМОГ ЗАКОННОСТІ ТА ОБҐРУНТОВАНOSTІ СУДОВОГО РІШЕННЯ ЯК ПІДСТАВИ ЇХ АПЕЛЯЦІЙНОГО ТА КАСАЦІЙНОГО ПЕРЕГЛЯДУ

У статті розглянуто питання вимог, що ставляться до судових рішень, та зв'язок недотримання таких вимог з підставами апеляційного та касаційного перегляду судових рішень в адміністративному судочинстві. Автор звертає увагу, що адміністративне процесуальне законодавство пред'являє низку вимог, яким повинні відповідати судові акти, основними з них є законність та обґрунтованість. Втім, в вітчизняній правовій літературі висловлюється думка, що насправді лише одна вимога повинна висуватися до судових актів – законність, яка є найбільш широкою категорією і охоплює у себе інші вимоги, які ставляться до судових рішень (у тому числі і обґрунтованість). Неоднозначність розуміння змісту таких правових категорій призводить до того, що неусталеним є і погляд щодо можливості та необхідності перевіряти судом касаційної інстанції обґрунтованості судового акта – одні вчені дотримуються думки, що межі розгляду справи судом касаційної інстанції обмежені перевіркою законності оскаржуваного судового акта, інші вважають, що перевірці підлягає також і обґрунтованість. Причина зазначеної проблеми, на думку автора, пов'язана з тісним взаємозв'язком законності та обґрунтованості судових актів, який визнається всіма процесуалістами, оскільки обґрунтованість та законність судових актів – це дві сторони єдиної якості судового акта – його правосудності. Автор підсумував, що у ході касаційного перегляду також як і під час апеляційного перегляду перевіряється законність та обґрунтованість судового рішення, оскільки відмежування таких властивостей судового рішення як незаконність та необґрунтованість принципово видається неможливим. Зважаючи на взаємозалежності даних понять та невіддільності одного від іншого, можна зробити висновок, що окрема перевірка законності у відриві від обґрунтованості є в принципі неможливою. При цьому найважливішим критерієм, що визначає межу між апеляційним та касаційним провадженням, є можливість окремої перевірки фактичних обставин адміністративної справи та правових питань.

Ключові слова: законність судового рішення, обґрунтованість судового рішення, неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, неповне з'ясування обставин, що мають значення для справи, недоведеність обставин, невідповідність висновків обставинам справи, апеляційний перегляд, касаційний перегляд.

Chaika A. O. FAILURE TO COMPLY WITH THE REQUIREMENTS OF LEGALITY AND REASONABLENESS OF A COURT DECISION AS GROUNDS FOR ITS APPELLATE AND CASSATION REVIEW

The article examines the issue of requirements for judicial decisions and the relationship between non-compliance with such requirements and the grounds for appellate and cassation review of judicial decisions in administrative proceedings. The author draws attention to the fact that administrative procedural legislation sets out a number of requirements that judicial acts must meet, the main ones being legality and justification. However, in domestic legal literature, the opinion is expressed that in fact only one requirement should be put forward for judicial acts – legality, which is the broadest category and encompasses other requirements for judicial decisions (including justification). The ambiguity of the understanding of the content of such legal categories also leads to the fact that the view on the possibility and necessity of checking the validity of a judicial act by the court of cassation is also unsettled – some scholars hold the opinion that the scope of consideration of the case by the court of cassation is limited to checking the legality of the contested judicial act, others believe that the validity is also subject to verification. The reason for the above problem, in the author's opinion, is connected with the close relationship between the legality and validity of judicial acts, which is recognized by all proceduralists, since the validity and legality of judicial acts are two sides of the single quality of a judicial act – its justice. The author concluded that during cassation review, as well as during appellate review, the legality and validity of a judicial decision is checked, since the distinction between such properties of a judicial decision as illegality and unfoundedness seems to be impossible in principle. Given the interdependence of these concepts and the inseparability of one from the other, it can be concluded that a separate verification of legality in isolation from the validity is, in principle, impossible. At the same time, the most important criterion that determines the boundary between appellate and cassation proceedings is the possibility of a separate verification of the factual circumstances of the administrative case and legal issues.

Key words: legality of a court decision, validity of a court decision, incorrect application of substantive law or violation of procedural law, incomplete clarification of circumstances relevant to the case, lack of evidence of circumstances, inconsistency of conclusions with the circumstances of the case, appellate review, cassation review.

Постановка проблеми. У механізмі забезпечення процесуально-правової безпеки громадян чільна роль належить судовому захисту. Судовий захист є найефективнішим із усіх запропонованих світовою практикою способів охорони прав і свобод людини і громадянина. Рівень судового

захисту – основний показник правового характеру судочинства та демократичності судової системи. Судовий захист реалізується шляхом ухвалення судового акта. У науковій літературі виокремлюють різні вимоги, які ставляться до судових рішень у адміністративних справах. У той же час

не залишено дане питання і поза увагою законодавця – адміністративне процесуальне законодавство пред'являє низку вимог, яким повинні відповідати судові акти, основними з яких є законність та обґрунтованість. Не менш важливе значення для реалізації права на судовий захист та ефективного відновлення порушених прав і законних інтересів громадян і організацій має встановлена на конституційному рівні інстанційність судочинства, що передбачає процесуальну можливість оскаржити незаконні рішення судів з метою виправлення судової помилки. Відтак, держава зобов'язана забезпечити у повному обсязі здійснення права на судовий захист (у тому числі і від допущених судових помилок), який має бути справедливим, компетентним та ефективним, що досягається, зокрема, забезпеченням права на перегляд рішень з підстав їх незаконності та (або) необґрунтованості. У той же час щодо розуміння таких вимог до судового рішення на сьогоднішній день в науковій літературі не склалося єдиної думки, зокрема і щодо можливості та необхідності перевіряти судом касаційної інстанції обґрунтованості судового акта, що і стане предметом нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вимог, що пред'являються до судового рішення, неодноразово привертало увагу фахівців з різних галузей права (Л.Бзова, П.Гуйван, І.Завальнюк, Д.Луспеник, К.Мудрицька, С.Сеник, О.Шиманович, Н.Шелевер та інші). У той же час відсутність однозначних підходів щодо розуміння законності та обґрунтованості судових рішень робить наше дослідження актуальним і своєчасним.

Метою статті є дослідження законності та обґрунтованості як вимог, що ставляться до судових рішень, та зв'язок недотримання таких вимог з підставами апеляційного та касаційного перегляду судових рішень в адміністративному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі висловлюється думка, що насправді лише одна вимога повинна висуватися до судових актів – законність, яка є найбільш широкою категорією і охоплює у себе інші вимоги, які ставляться до судових рішень. Прихильники такого підходу зазначають, що необґрунтоване судове рішення є незаконним, оскільки законність вимагає дотримання усіх вимог судового рішення, у тому числі й щодо його обґрунтованості [1].

У той же час ми помічаємо, що на законодавчому рівні відображені одночасно дві вимоги до судового рішення. Питанню законності та обґрунтованості судових рішень безпосередньо присвячена ст. 242 КАС України, де зазначається, що рішення суду повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтова-

ним [2]. Крім того норма, розміщена в даній статті, розкриває зміст законності та обґрунтованості, а саме: законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права при дотриманні норм процесуального права; обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин в адміністративній справі, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні, з наданням оцінки всім аргументам учасників справи [2].

Як бачимо, КАС України містить норму, яка імперативно закріплює дві основні вимоги, яким має відповідати будь-який судовий акт незалежно від положення органу, що його ухвалив, в судовій системі: законність та обґрунтованість.

О.Джафарова, Я.Синицька, які досліджували питання судових рішень в адміністративному судочинстві, надали пояснення виокремлення законодавцем законності та обґрунтованості як вимог судового рішення, обумовлюючи це практичними потребами, зокрема з метою визначення різних підстав для апеляційного оскарження судового рішення (необґрунтованості або незаконності рішення) та для касаційного оскарження судового рішення (лише незаконність судового рішення) [3, с. 76].

Однак чи дійсно в ході касаційного перегляду не перевіряється дотримання такої вимоги до судового рішення як обґрунтованість? Видається, що довкола можливості та необхідності перевіряти судом касаційної інстанції обґрунтованість судового акта триває широка наукова дискусія – одні вчені дотримуються думки, що межі розгляду справи судом касаційної інстанції обмежені перевіркою законності оскаржуваного судового акта, інші вважають, що перевірка підлягає також обґрунтованості. Причина зазначеної проблеми ховається у тісному взаємозв'язку законності та обґрунтованості судових актів, що визнається всіма процесуалістами. Обґрунтованість і законність судових актів – це дві сторони єдиної якості судового акта – його правосудності. До того ж обґрунтованість означає об'єктивну істинність висновків суду щодо фактичних обставин справи, правильність рішення з фактичного боку.

Звертає увагу на себе те, що законодавець, визначаючи підстави для апеляційного та касаційного перегляду судового рішення прямо не вказує, що є предметом перевірки для кожного з видів перевірочних проваджень (маємо на увазі законність чи обґрунтованість оскаржуваного судового рішення). У той же час визначити предмет перевірки можливо на підставі аналізу відповідних законодавчих положень.

Так, ст. 296 КАС України зазначає, що в апеляційній скарзі апелянтом, між іншим, зазначаються обґрунтування вимог із зазначенням того, у чому полягає неправильність чи неповнота дослі-

дження доказів і встановлення обставин у справі та (або) застосування норм права. Розкриваючи підстави для реалізації повноваження апеляційного суду залишити апеляційну скаргу без задоволення, а рішення – без змін, законодавець зазначає, що такою є правильне встановлення судом першої інстанції обставини справи та ухвалення судового рішення з додержанням норм матеріального і процесуального права (ст. 316 КАС України). У той же час ст. 317 КАС називає такі підстави для скасування судового рішення суду першої інстанції повністю або частково та ухвалення нового рішення у відповідній частині або зміни рішення: 1) неповне з'ясування судом обставин, що мають значення для справи; 2) недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд першої інстанції визнав встановленими; 3) невідповідність висновків, викладених у рішенні суду першої інстанції, обставинам справи; 4) неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права [2].

Четверта підстава, що уособлює собою незаконність (адже дійсно, вона перегукується з розумінням незаконності, запропонованим у ст. 242 КАС України), одержала додаткове розгорнуте регулювання у ч. 2 і 3 ст. 317 КАС України. Дійсно, законодавець роз'яснює, що неправильним застосуванням норм матеріального права вважається: 1) неправильне тлумачення закону; 2) застосування закону, який не підлягає застосуванню; 3) незастосування закону, який підлягав застосуванню. Стосовно порушення норм процесуального права, то такі законодавець диференціює на такі: 1) що є обов'язковою підставою для скасування судового рішення та ухвалення нового рішення суду; 2) що можуть бути підставою для скасування або зміни рішення, якщо це порушення призвело до неправильного вирішення справи.

І якщо четверту підставу – неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права – пов'язувати з недотриманням вимоги щодо законності судового рішення, то перші три з наведених підстав за залишковим принципом нерідко відносять до необґрунтованості (хоча для справедливості зазначимо, що вимога щодо обґрунтованості судового рішення закріплена в процесуальному законодавстві, а відтак її недотримання по суті є порушенням норм процесуального права). Це, у свою чергу, призводить до змішування понять незаконності та необґрунтованості та розмиття кордонів між ними. Внаслідок цього певні порушення норм права (насамперед, процесуального) у юридичній літературі визнаються одночасно порушеннями законності та обґрунтованості.

Таке розуміння утвердилося і практично, що підтверджується змістом п. 4 Постанови Пленуму Вищого адміністративного суду України

від 20.05.2013 № 7, який свого часу вказував: «Обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин в адміністративній справі, підтверджених тими доказами, які були досліджені під час судового розгляду справи (у судовому засіданні, у порядку скороченого чи письмового провадження) з урахуванням вимог статті 70 КАС України щодо належності та допустимості доказів або обставин, які не підлягають доказуванню, та висновки суду про встановлені обставини і правові наслідки є вичерпними» [4].

Такий стан речей зумовив «інертність» у розумінні цього питання. Деякі порушення норм процесуального права як і раніше визнаються багатьма вченими одночасно порушеннями законності та обґрунтованості. Тим часом, видається, що достатніх причин для включення всіх цих трьох підстав (з 1 по 3), наведених у ст. 317 КАС України у поняття необґрунтованості не було і немає.

Так, наприклад, неповне з'ясування обставин, що мають значення для справи (перша підстава), насправді є неправильним визначенням судом предмета доказування у справі, що є нічим іншим як порушенням норм процесуального права. До того ж слід зауважити, що засадою адміністративного судочинства є принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі, який вимагає активності суду при розгляді справи. На відміну від суто змагального процесу, адміністративним судом мають бути повністю встановлені усі обставини справи, суд повинен з'ясувати, якими доказами сторони можуть обґрунтовувати свої доводи чи заперечення щодо таких обставин, та за потреби суд повинен запропонувати особам, які беруть участь у справі, доповнити чи пояснити певні обставини, а також надати суду додаткові докази.

У свою чергу невідповідність висновків суду, викладених у рішенні, обставинам справи (третья підстава) є логічною помилкою суду при рішенні правового силогізму, яка найчастіше полягає в неправильній правовій кваліфікації факту.

Обидві ці підстави – неповне з'ясування судом обставин, що мають значення для справи, та недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд першої інстанції визнав встановленими – неспроможні мати самостійне значення, оскільки вони поглинаються поняттям незаконності, тобто відносяться до цієї підстави.

Видається, що позиція науковців, які дотримуються думки про неможливість перевірки законності судового акта окремо від його обґрунтованості, зумовлена існуючою проблемою з термінологією, а саме тим, що в поняття законності та обґрунтованості вкладається різний зміст залежно від контексту. Справа в тому, що поняття «законність» та «обґрунтованість» традиційно є вимогами до судового рішення. Однак ці категорії нерівнозначні поняттям «правильність з правової сторони» та

«правильність з фактичної сторони», які можуть використовуватися для характеристики «глибини» перевірки судового акта, що здійснюється судами апеляційної та касаційної інстанцій.

За радянських часів суди будь-якої перевіркової інстанції, керуючись принципом об'єктивної істини, перевіряли як правову, так і фактичну сторони справи. З цієї причини необхідність в існуванні понять «правильність з правової точки зору» і «правильність з фактичної точки зору» поступово відпала. З часом це привело до превалювання в науці і правозастосуванні наступного підходу: якщо законність та обґрунтованість – це вимоги до рішення, то підставами для скасування рішення мають бути виявлені невідповідності даним вимогам, тобто – незаконність та необґрунтованість. Тим часом, поняття «обґрунтованість» як вимога до судового акта за своїм змістом набагато ширша за категорію «правильність вирішення питань факту» в контексті обсягу перевірки, що здійснюється вищестоящим судом. Відсутність чіткого розуміння самостійності даних понять щодо одне одного і призводить до існуючих проблем.

Тож нам видається, що у чистому вигляді (у вузькому значенні) до необґрунтованості (у значенні помилки у вирішенні питання факту) може бути віднесена лише недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд вважає встановленими (друга підстава). Саме перевіряючи доведеність обставин, що мають значення для справи, суд перевіркової інстанції прямо зачіпає фактичну сторону справи, тобто самостійно проводить дослідження та оцінку доказів (так звана «критична оцінка доказів»). У разі перевірки тільки законності судового рішення (у вузькому її розумінні) така діяльність суду перевіркової інстанції не допускається. Подібне розуміння вищевикладеного «вузького» підходу до обґрунтованості в тому чи іншому вигляді є у деяких сучасних учених, однак традиції, що склалися, не дозволяють їм остаточно відмовитися від прийнятої в науці радянського процесу термінології.

Тож під предметом апеляційного перегляду, на основі аналізу чинного законодавства, слід розуміти законність та обґрунтованість рішення, оскільки судові рішення, як підсумкове рішення, формується в ході всієї попередньої процесуальної діяльності. Характеризуючи повноваження суду апеляційної інстанції, слід зазначити що при перегляді рішень суду першої інстанції він перевіряє як формальну, так і змістовну якість прийнятого останнім судового рішення, де перше зі згаданих понять означає відповідність рішення положенням матеріального та процесуального законодавства, а друге передбачає, що висновок, якого дійшов суд першої інстанції при вирішенні спору у цілому та певних процесуальних питань зокрема, заснований на повному, всебічному,

об'єктивному, неупередженому з'ясуванні і дослідженні обставин справи та доказів у ній, що забезпечує встановлення судової істини у спорі та прийняття справедливого рішення.

Повертаючись до предмета касаційного перегляду, варто зазначити, що ст. 328 КАС України підставами касаційного оскарження судових рішень називає неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права. При цьому законодавець зазначає, що суд касаційної інстанції залишає касаційну скаргу без задоволення, а судові рішення – без змін, якщо рішення, переглянуте в передбачених ст. 341 цього Кодексу межах, ухвалено з додержанням норм матеріального і процесуального права [2].

Тож на перший погляд може здатися, що під час касаційного перегляду перевіряється лише законність оскаржуваних судових рішень, однак, на нашу думку, насправді це не відповідає дійсності. Адже говорити про законність судового акта неможливо, не торкаючись його обґрунтованості через тісний органічний взаємозв'язок цих двох основних якостей судового акта. Пояснюється це тим, що без правильного встановлення істотних для справи обставин (обставин, що мають правове значення для спірних правовідносин), неможливе правильне застосування судом норм матеріального права для вирішення спору. Варто зауважити, що процесуальні кодекси деяких держав прямо закріплюють, що суд касаційної інстанції перевіряє як законність, так і обґрунтованість судового акта.

Для перевірки законності суд касаційної інстанції змушений вдаватися до перевірки обґрунтованості, але остання не є самостійним предметом касаційної перевірки, а носить допоміжний характер і є актуальною настільки, наскільки сприяє досягненню мети щодо встановлення законності судового акта. В останньому випадку оцінка обставин справи та наявних доказів здійснюється з позиції правильності застосування норм права до фактичної сторони справи, встановленої та дослідженої нижчестоящими судами. Цей спосіб не передбачає перегляду фактичних обставин і переоцінку наявних доказів.

Тож, на нашу думку, на сьогодні найважливішим критерієм, що визначає межу між апеляційним та касаційним провадженням, є можливість окремої перевірки фактичних обставин адміністративної справи та правових питань, тоді як різні сторони законності та обґрунтованості судового рішення перевіряються як в апеляційному, так і в касаційному перегляді.

Дійсно, чинне регулювання дозволяє знайти відмінності між апеляційним та касаційним переглядами в адміністративному процесі. Ключова відмінність полягає в тому, що суд касаційної інстанції не наділений повноваженнями

встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені у рішенні або постанові суду чи відхилені ним, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими, збирати чи приймати до розгляду нові докази або додатково перевіряти докази [2], про що прямо зазначено в ч. 2 ст. 341 КАС України, тобто він не має права самостійно встановлювати фактичні обставини справи. Результатом дослідження та оцінки доказів у справі може стати лише вираження згоди чи незгоди з позицією нижчестоящих судів щодо доведеності чи недоведеності встановлених судами фактичних обставин (зокрема, суд може розглянути, чи дослідив суд зібрані у справі докази, чи обґрунтовано відхилено клопотання про витребування, дослідження або огляд доказів або інше клопотання (заяву) учасника справи щодо встановлення обставин, які мають значення для правильного вирішення справи; чи встановив суд обставини, що мають істотне значення, на підставі недопустимих доказів). При цьому у разі незгоди з оцінкою доказів, запропонованою нижчестоящим судом, касаційна інстанція має лише право направити справу на новий розгляд. Наявність непрямой можливості торкнутися фактичної сторони справи шляхом перевірки правильності вирішення питань, пов'язаних із встановленням фактичних обставин справи, визнається за судом касаційної інстанції.

Як звертає увагу М.Бояринцева, розмежовуючи апеляційне та касаційне провадження, сутність першого полягає в повторному розгляді справи по суті та перевірці судом апеляційної інстанції судового рішення в юридичному та фактичному аспектах, тоді як сутність касаційного провадження – перевірка лише правового аспек-

ту ухваленого судом нижчої інстанції рішення, правильності застосування норм матеріального та процесуального права [5, с. 101], з чим ми цілком погоджуємося.

Висновки. Отже, у ході касаційного перегляду також як і під час апеляційного перегляду перевіряється законність та обґрунтованість судового рішення, оскільки відмежування таких властивостей судового рішення як незаконність та необґрунтованість принципово видається неможливим. Зважаючи на взаємозалежність даних понять та невіддільність одного від іншого, можна зробити висновок, що окрема перевірка законності у відриві від обґрунтованості є неможливою. При цьому найважливішим критерієм, що визначає межу між апеляційним та касаційним провадженням, є можливість окремої перевірки фактичних обставин адміністративної справи та правових питань.

Література

1. Куйбіда Р. Посібник із написання судових рішень / Р.Куйбіда, О.Сироїд. К. : Дрім Арт, 2013. С. 39.
2. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 12.02.2025).
3. Джафарова О.В. Судові рішення в адміністративному судочинстві : питання теорії та практики: монографія /О.Джафарова, Я.Синицька. Харків : Вид-во ХНУВС, 2014. 260 с.
4. Про судові рішення в адміністративній справі: Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду від 20.05.2013 № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007760-13#Text> (дата звернення: 12.02.2025).
5. Бояринцева М. Інстанційність судового розгляду адміністративного позову як гарантія забезпечення прав і свобод. *Правове забезпечення адміністративної реформи*. 2018. № 3. С. 99–103.